

Erken Osmanlı Anadolu'sunda Taşra Elitleri Üzerine Bir Değerlendirme

Ümit KATIRANCI*

Özet

Elit (seçkin) kavramı üzerine yapılan tartışmalar giderek birçok tarihçinin ilgisini çekmektedir. Özellikle, Osmanlı Devleti'nin Balkan ve Arap topraklarındaki elitler üzerine yapılan çalışmalar, bu mesele hakkındaki tartışmaların merkezinde durmaktadır. Dolayısıyla, meseleye dair tüm paradigmlar, bu bölgelerden hareketle temellendirilmektedir. Bu çalışmada, öncelikle elit kavramının tarih yazımına değinilmiştir. Elitler üzerine kalem oynatan kişilerin görüşlerine kısaca yer verilmiştir. Daha sonra, Osmanlılar açısından elitlerin kim olabileceği sorgulanmış ve nasıl tanımlanabileceği üzerine bir tartışma yürütülmüştür. Çalışmanın sonuna doğru ise klasik dönem Osmanlı Anadolu'sundaki taşra eliti üzerine giriş mahiyetinde bir tartışma kaleme alınmıştır. Özellikle, Osmanlı elit zümresini tanımlayabilecek bir takım temel kriterler önce sorgulanarak Osmanlı elitlerinin kimlerden oluşabileceğine dair genel bir çerçeve çizilmiştir. Neticede askerî ve reaya olarak iki temel sınıfa bölünen Osmanlı toplumunda elit kavramının sadece askerî sınıfa indirgenemeyecek kadar müphem bir kavram olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle elitlere yönelik çalışmaların devam etmesi gerektiği belirtilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Taşra Eliti, Seçkin, Ankara, Bolu, Vakıf

Abstract

Many historians have become increasingly interested in the debate over the concept of elite. Studies on the elites in the Balkan and Arab lands of the Ottoman Empire are especially prominent in discussions about the issue. Thus, these regions serve as the basis of all paradigms. This study begins by discussing the historiography of the concept of elite. The viewpoints of those who have written on elites are briefly addressed. The question of who elites could be for the Ottomans was then raised, and a dispute about how to define them ensued. Towards the end of the research, an introductory overview of the provincial elite in Ottoman Anatolia during the classical period is provided. Specifically, some basic criteria that could identify the Ottoman elite are questioned, and a general framework is developed for determining who the Ottoman elite might be. As a result, it is emphasized that the concept of elite in Ottoman society, which was basically divided into two classes as military and sponsorship (REAYA) was too vague to be reduced only to the military class. For this reason, it is emphasized that studies of elites should continue.

Keywords: Provincial Elite, Notable, Ankara, Bolu, Waqf

* Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, umit.katiranci@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4363-8472

Giriş

Bu çalışma, klasik dönemde -Anadolu ile sınırlı kalmak koşuluyla- şehirli yönetici seçkinlere, bunların kimliklerine odaklanmaktadır. Böyle bir araştırmaya girişmek, kuşkusuz zaman bakımından sınırlamayı gerektirmektedir. Ancak çalışmanın yazarı, -tarihsel söylemin mekanik değil dinamik olması gereğinden hareketle- toplumsal değişimin olduğu yerde, tarihinin de değişimlere kayıtsız kalmaması gerektiğini savunur. Bu nedenle, Osmanlıların Anadolu'da hakimiyet kurmalarından başlayarak 16. yüzyılın sonuna kadar olan dönemi kapsayacak şekilde taşra örgütlenmesinde yer alan eliti, yüzyıllar boyu genişleyen ve dönüşen bir yerel güç odağı kimliği içerisinde incelemeyi amaçlamaktadır. Öte yandan, çalışma, yerel eliti sadece yerelle sınırlandırmayacak kadar kompleks, elitin merkezde bir güç odağına dönüşebilecek kadar geniş bir alanda incelenmesi gerektiğini iddia etmektedir.

Erken Modern Osmanlı Anadolu'sunun yönetici elitlerine (seçkinlerine)¹ yönelik çalışmalar, Osmanlı tarihçilerinin gündeminde henüz önemli bir yer işgal etmemektedir. Taşra elitleri hakkında yapılan çalışmalar daha çok imparatorluğun Rumeli ve Arap coğrafyasını temel almaktadır. Bu nedenle, konuya dair ortaya konulan argümanlar Osmanlı dünyasının genelinden ziyade söz konusu coğrafyaların sosyolojik yapısını temel almaktadır. Erken modern dönemde Anadolu kentlerindeki elitlere dair yapılan az sayıda çalışma ise, daha çok yönetici elitlerin tarihine odaklanmakta ve konuyu 17. yüzyıldan itibaren siyasi bir güce evrilen "ayânlık" meselesi üzerinden ele almaktadır.

Toplum bilimcilerin öncülüğünde yürütülen çeşitli çalışmalar, elit kavramının net bir tanımını yapmak hususunda tam bir başarı elde edememiştir. Kavramın müphemliği ise halen sürmektedir. Bu nedenle, zamana ve mekana göre değişebilen çeşitli tanımlar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla elit kavramının ortaya çıkış ve gelişim süreçlerini açıklamak, meselenin anlaşılması bakımından oldukça yararlı olacaktır.

Elit Kavramı Ne Demektir?

Elit (seçkin) kavramı esasen toplumbilimciler ile siyaset bilimcilerin konusu olmuştur. Konuya dair tartışmalar, özellikle sanayi (industrial) ve sanayi-sonrası (post-industrial) toplumları açıklamak üzerine kurulmuştur. Elit kavramının tarihi üç yüz yıl geriye götürülebilecek

1 Bu çalışmada sık sık seçkin ve elit kelimeleri birbirinin yerine kullanılacaktır. Seçkin kelimesi Türkçedir. Elit (élite) ise Fransızca bir kelime olup günümüzde Türkçede "elit" şeklinde yaygın bir kullanımı bulunmakta, hatta Türkçe sözlüklerde yer almaktadır. O nedenle bu makalenin yazarı, elit kelimesini kullanmakta bir beis görmemektedir.

kadar eskidir. Elit kavramının en erken kullanımı 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu dönemde *elite* kelimesiyle kastedilen, sosyal bilimcilerin günümüzde tartıştığı bir olgu olan seçkinlerden farklı olarak ayrıcalıklı mallar ya da yüksek askerî birimlerdi. Bilimsel anlamda elitin kullanılmaya başlanması ise yaklaşık 19. yüzyıl sonlarından itibaren ortaya çıktı.²

20. yüzyılın başlarında, özellikle Vilfredo Pareto (1968) ile Gaetano Mosca'nın (1930) elit üzerine yazdıkları meselenin sosyal bilimlerde yaygınlaşmasına vesile oldu. Eliti sosyal bilimlerde en erken kullanan isim Mosca iken, kavramı popülerleştiren kişi ise Pareto oldu. Pareto'nun özellikle elitlerin sosyolojik teorileri üzerine yazdıkları İngiltere ve Amerika'da öncü rol oynadı. Onun için elitler, iktidarda dolaylı ya da dolaysız önemli rol oynayan yönetici elitler ile kalanları oluşturan yönetici-olmayan elitler olarak ikiye ayrılmaktadır. Ona göre insanlık tarihi, biri düşerken diğeri yükselen bir elit sirkülasyonunun tarihidir. Elitler sürekli birbirleriyle mücadele içerisinde ve zamanla eski elitlerin yerini yeni elitler alır.³

Pareto haricinde meseleye eğilen bir başka isim olan Gaetano Mosca, Pareto'nun aksine eliti, tüm gelişmiş ya da az gelişmiş toplumlarda benzer bir kategorizasyonla iki ana sınıfa (class) böler: yönetenler ve yönetilenler. Mosca'ya göre, seçkinler azınlık olarak çoğunluğa tahakküm becerisini örgütlü olmasına borçludur. Pareto'ya karşı çıkan isim ise Robert Michels'dir. Michels ise elitlerin sirkülasyonunun mümkün olamayacağını dile getirir. Eski ile yeni elitler arasında sürekli bir mücadele vardır, ancak bu durum sonucunda yeniler eskilerin yerini alamaz. Eski elitler, yenileri asimile eder ve onlarla birleşir. Mücadelenin yarattığı elit sürekliliği nedeniyle aristokrasi ortadan kalkmaz, sadece bir anlamda tazelenir.⁴

Amerikan toplum yapısı üzerine bu sahada öncü çalışmaları ile bilinen Sosyolog C. Wright Mills (1956), elitleri kurumsal, askerî ve idarî makamları işgal eden iktidar sahipleri (*the power elite*) şeklinde kavramsallaştırmıştır.⁵ Elit tartışmalarına erken tarihlerde katkı sunan isimlerden bir diğeri olan Tom Bottomore'un (1964) seçkin tanımı ise fazla indirgemeci görünmektedir. Ona göre seçkin, genel olarak bir toplumda sebebi her ne olursa olsun yüksek statülü, işlevsel ve mes-

2 D. Ali Arslan, *Elit Sosyolojisi*, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007), 2-3.

3 Vilfredo Pareto, *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü: Kuramsal Bir Sosyoloji Uygulaması*, 5. baskı, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018).

4 Mustafa Delican, "Elite Theories of Pareto, Mosca and Michels," *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 43-44, (2000): 323-335.

5 C. Wright Mills, *The Power Elite*, New Edition, (New York: Oxford University Press, 2000).

lekî zümreleri kapsamaktadır.⁶ George Moysen ve Margaret Wagstaffe (1987) elitlere üç farklı tanım getirmişlerdir: toplumun en üstündekiler; iktidar sahipleri ve görüşleri ile eylemleri en muteber olanlar.⁷

Peter Burke (1994) seçkinleri statü, güç ve servet sahipleri olarak üç ana kriter üzerinden tanımlamaktadır.⁸ A. Anastasopoulos, (2005) bu tanıma iki yeni kavramı eklemektedir: *siyasi güç* ve *nüfuz*. Seçkinler, her açıdan siyasi ve ekonomik güç sahibi olan bir zümredir ve sadece devlet görevleri ile açıklanamaz. Servet veya statü sahibi olan her seçkini devlet görevlisi olarak kabul etmek doğru değildir. Öte yandan, seçkinler yönetilen kesim üzerinde oldukça etkili gruplardır. Siyasi ve ekonomik güçleriyle ya da toplum nezdindeki itibarlarıyla toplumda öncü bir rol oynarlar. Bu açıdan bakıldığında, toplumun küçük bir kısmını oluştursalar bile kitleleri peşinden sürükleyecek kadar bir nüfuzla sahiptirler.⁹ Araştırmacılar, seçkinleri toplumla olan ilişkileri açısından iktidarla ya da toplum yönetimi üzerinden ahlakî değerler nazarıyla ele almaya devam ediyorlar. Tartışmanın odağında ise bir avuç insanın toplumu yönetme becerisinin kaynağının ne olduğu ya da buna neden gerek olduğu yatmaktadır.¹⁰

Tarihyazımında seçkinlik, görüldüğü üzere, spesifik olarak siyasi otorite ve güç ile doğrudan ilişkilidir. Toplumun çok küçük bir parçası olsalar da toplumun tamamı üzerinde karar verici bir niteliğe sahiptirler. Üstelik, ekonomik güçlerinin ve siyasetle olan karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin doğurduğu doğal bir sonuç olarak yekpare bir yapıda görünmektedirler. Bu durum seçkinlere mutlak bir otorite zemini sağlamaktadır. Dolayısıyla, kendi iktidar alanını yaratabilen bu grubun devlet ve toplum nezdinde meşru olduğu bir gerçektir. Bu gerçeklik, seçkini toplumda ayrıcalıklı bir yere koyar ve bu ayrıcalıklı halinin kaynağı da siyasi ya da sosyal otorite ve güçtür.

6 Tom Bottomore, *Elites and Society*, Second Edition, (London and Newyork: Routledge, 1993), özellikle birinci ve ikinci bölümler.

7 George Meyser & Margaret Wagstaffe, "Praface", in *Research Methods for Elite Studies*, ed. George Meyser Margaret Wagstaffe (London: Allen&Unwin, 1987), xi.

8 Peter Burke, *Venice and Amsterdam: A Study of Seventeenth-Century Elites*, 2. Baskı, (Cambridge: Polity Press, 1994), 2, 11.

9 Antonis Anastasopoulos, "Introduction", in *Provincial Elites in the Ottoman Empire*, ed. Antonis Anastasopoulos (Rethymno: University of Crete Press, 2005). Türkçesi için bkz: A. Anastasopoulos, "Giriş", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, Ed. A. Anastasopoulos, (İstanbul: Küre Yayınları, 2011), 12.

10 Elit çalışmaları ve bu çalışmaların dünü ve bugünü üzerine bkz: Shamus Rahman Khan, "The Sociology of Elites." *Annual Review of Sociology* 38 (2012): 361-77. <http://www.jstor.org/stable/23254600>.

Erken Modern Anadolu'da Taşra Elitleri Kimdir?

Osmanlı seçkinini tanımlamaya gelince kavram müphem görünmektedir. Çünkü devletin yayıldığı coğrafyaların farklılığı ile hükmü altında yaşayan insanların çeşitliliği göz önüne alındığında tarihçiler açısından doğal bir tartışma alanı oluşmaktadır. Osmanlı tarihçileri, bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılan devletin taşradaki yönetici elitleri üzerine yaptıkları çalışmalarda farklı açıklamalar getirdiler. Örneğin, Osmanlı Kahire'sinde toplum Memlûklerden kalan askerî zümre, Osmanlı yönetici eliti (sivil yönetim kademesi ile ulema) ile reaya olmak üzere üç farklı şekilde bölünmüştü.¹¹ Buradaki elitler, Memlûk soylularından farklı bir şekilde sınıflandırılmaktadır. Şam eyaletinin güneybatısındaki Gazze, Kudüs, Nablus ve Leccun sancaklarında da benzer bir durum söz konusudur. Bu kentlerin elitleri arasında eski Memlûk eliti ile Rıdvanîler, Turabaylar ve Ferruhîler bulunmaktaydı. Bu üç hanedan kaderin bir cilvesi olarak daha sonra birleşecekti.¹² Halep'te ise şehrin en üst askerî, idarî ve dinî mevkilerini elinde tutan elitler haricinde, mal mülk sahibi ancak yüksek mevkilerde olmayan bir "orta sınıf" ile halk tabakası ayrımı vardı.¹³ Dolayısıyla, buradaki elit tanımları, her kesimi kapsamıyordu.

Eleni Gara, Balkanlardaki elitler üzerine yaptığı araştırmasında, Osmanlı yönetici elitinin yanısıra "toplumsal elit" olarak tanımladığı şehirli Müslüman elitlerden bahsederek tartışmaya yeni bir kapı aradı.¹⁴ Suraiya Faroqhi, merkezde karar alma gücüne sahip olanlar ile taşrada askerî ve idarî görevi olmayan servet sahipleri ve soy ve itibar bakımından toplumda veya devlet nazarında karşılığı olanları elit kabul ederek genel bir tanım yapmaktadır.¹⁵ Tüm bu tanımlamalar göstermektedir ki, tarihçilere göre, elitin zamana ve bölgeye göre değişen yapılara dayanarak mutlak bir tanımını yapmak zordur.

11 Carl F. Petry, *The Civilian Elite of Cairo in the Later Middle Ages*, (Princeton: Princeton University Press, 1981), 3. Memlûkler ile Osmanlı yöneticileri arasındaki ilişkiler hakkında bkz: Jane Hathaway, *Osmanlı Mısırı'nda Hane Politikaları: Kazdağlıların Yükselişi*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2009), Birinci ve İkinci bölümler.

12 Detaylı bilgi için bkz: Dror Zeevi, *Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 40-73.

13 Abraham Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century*, (New York: Columbia University Press, 1989), 38'den naklen A. Anastasopoulos, "Giriş", 14.

14 Eleni Gara, "Sarraflar ve Toprak Sahipleri: Erken Modern Dönemde Balkanlarda Şehirli Müslüman Elitin İzinde," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, Ed. A. Anastasopoulos, (İstanbul: Küre Yayınları, 2011), 207-223.

15 Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and World Around It*, (London: I. B. Tauris, 2004), 13; Türkçesi aynı yazar, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017).

Osmanlıların eliti nasıl tanımladığı ise ayrı bir soru olarak tarihçilerin önünde durmaktadır. Osmanlı'dan kalan resmî evrakta doğal olarak seçkin ya da elit tabirini bulmak mümkün değildir. Osmanlı seçkinini başka kavramlar ya da Osmanlı'nın resmen muhatap aldığı kişiler üzerinden tespit etmek gerekir. Osmanlı merkezî yönetiminden çıkan bir emirde konunun muhatabı olan kimseleri genellikle taşra elitleri kabul etmekte bir beis görülmez. Taşraya gönderilen resmî belgeler askerî-idarî zümreye¹⁶ (beylerbeyi, sancakbeyi, alaybeyi, yeniçeri serdari, kethüdayeri vb.), Müslim ya da gayrimüslim ulemâyaya (kadı, müfti, molla, kocabaşı vb.) ve o bölgenin ileri gelenlerine (ayan, eşraf, mütegalibe, muteberan, suleha, söz sahibleri, vücüh-ı memleket, iş erleri vb. biçiminde tanımlananlara) yöneliktir. Dolayısıyla, reaya dışında geniş bir kesime hitap eden belgelerden anlaşıldığı kadarıyla yükümlülük ve sorumluluk yüklenmiş her kişi ve grup elit sınıfına dahil edilebilir. Yukarıda anılan üç ana grup içerisinde özellikle son grup dikkatle incelenirse, bir yerin resmî görevlileri dışında kalan ancak devlet tarafından muhatap alınan sivil ileri gelenleri seçkin kabul etmek gerekir. Her ne kadar bunları ayrı ayrı tespit etmek fazla zorlayıcı duruyorsa da taşra elitinin tespiti hususunda daha rasyonel bir yol görünmemektedir.¹⁷

16. yüzyıla ait bir fermenda, askerî sınıfın kimlerden oluştuğu ayrıntıları ile tanımlamaktadır. Buna göre, askerî sınıfla evli olan sultanın kulları ve cariyeleri, sipahiler, kadılar, müderrisler, hatipler, imamlar, katipler, mütevelliler, cabiler, nazırlar, şeyhler, cüzhanlar, tesbih-hanlar, müezzinler ve vakıf, mezra, tekke ve benzeri bunun emsali görev tasarruf edenlerin tamamı askerîdir. Yaya, müselleme, mensuh veya gayri mensuh, yörük, tatar, canbaz ve voynuklar askerîdir. Peygamber soyundan gelenler askerîdir. Askerî sınıftakilerin eşleri de askerîdir. Berat ile doğancı, yuvacı, derbendci, köprücü, ulakçı, yağcı, ortakçı,

16 Bir örneği için bkz: "Düstûr-ı mükerremün ve müşîr-ı mufahhamün nizâmü'l-âlem mezîdü'l-emvâlî'l-cumhû[r]ü'l-kalem Üsküdar'dan Şam-ı şerîfe varınca yol üzerinde ve yemîn u yesârında vâkî olan vüzerâ-yı izâm -edâmallâhu te'âlâ iclâlehû- ve e'âzım-ı ümerâ'î'l-küberâî'l-fihâm ve'l-ihtirâm kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fezâil ve'l-kirâm kâdılar -zîde fazluhum- mütesellimler ve kethüdâ yerleri ve yeniçeri serdârları ve kavâs ve evkâf zâbitleri ve a'yân-ı vilâyet -zîde kadruhüm- tevkî-i refî-i hümâyûn vâsil olıcak ma'lûm ola ki Haremeynî'ş-şerîfeyn ahâlîsine alâ-vechî'l-mu'tâd irsâl oluna gelen surre-i hümâyûn-ı in-âyet-makrûnum işbu sene-i mübârekede dahi hazîne-i âmiremnden an-nakd ihrâc ve iclâl-i Devlet-i aliyyemden sâbık tersâne-i âmirem emîni ve hâlâ Galata voyvodası olup surre emîni nasb olunan iftihârü'l-emâcid ve'l-a'yân Ali -zîde mecdühû-ya teslîm yollarda menâzil[de] emn ü muhâfazalarına takayyüd-i tâm eyleyesiz konakçı ta'yîn olunup sâir levâzımını her ne ise kadr-ı kifâye tedârük[e] ber-mu'tâd-ı kadîm rî'âyet ve mahfûz eyleyesiz emr-î şerîfe i'timâd kılasız." Fî 15 Recebî'l-ferd sene [1]181. Adalar Mahkemesi Sicilleri, Nr. 1, vr. 22b.

17 A. Anastasopoulos, "Giriş", 16.

haymana, çeltikçi, tuzcu, celeb, bakırcı, kadı naibleri, şehir kethüdarları ile tekalif-i örfiyeden muaf olanlar askerîdir.¹⁸ Kanunnameye istina-

- 18 "Emîrû'l-ümerâ'î'l-kirâm, kebîrû'l-küberâ'î'l-fihâm, zü'l-kadri ve'l-ihtirâm, zü'l-[mecdi] ve'l-ihştâm, el-mahfûf bi mezîdi inâyeti'l-meliki'l-allâm. Vilâyet-i Rumeli tarafında vâkî'olan beylerbeyiler -dâme ikbâlühüm- ve mefâhirü'l-ümerâ'î'l-kirâm, merâci'ü'l-küberâ'î'l-fihâm, zü'l-kadri ve'l-ihştâm, el-muhtassûn bi mezîdi inâyeti'l-meliki'l-allâm. Vilâyet-i mezbûrede vâkî' olan sancakbeyleri -dâme izzuhüm- ve mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm, me'âdinü'l-fezâili ve'l-kelâm livâ-i mezbûrede vâkî' olan kadılar -zîde fazluhüm- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsil olacak ma'lûm ola ki hâliyyâ, a'lemü'l-ulemâ'î'l-mütebahhîrîn, efdalü'l-fuzalâ'î'l-müteverri'n, keşşâfû'l-müşkilâtî'd-dîniyye, hallâlû'l-mu'dilâtî'l-yakîniyye, miftâhu rumûzi'd-dekâyık, misbâhu künûzi'l-hakâyık el-müeyyed bi inâyeti'l-meliki'l-mennân Rumeli kazaskeri Abdurrahman -zîdet fezâilühû- cânibinden bâb-ı sa'âdet-me'âbıma arz olundu ki taht-ı hükûmetinizde müşârûn-ileyhe râci' rûsûm-ı i'tâk ve nikâh ve hüccet sizler ki kadılsız dahl eylemeyip mûmâ-ileyh cânibinden ta'yîn olunan kassâm-ı askerîye zabt ve tasarruf ettirmeyip nizâ' eder imişsiz imdi sefer-i hümâyûnuma eşer sipâhi eşer iken tekâ'üd edip sonradan ra'îyyet yazılmış olmaya askerîdir ve hâssa kullarım ve câriyelerim mādâmki askerînin taht-ı nikâhındadır ba'de'l-i'tâk onlar dahi askerîdir ve kuzât ve müderrisîn ve meşihat ve tevliyyet ve nezâret ve hitâbet ve cüzhânân ve cibâyet ve cihet-i yevmiyeleri bir akçe ve iki akçe ve üç akçe olsun ehl-i berât oldukları ecilden onlar dahi askerîdir ve nûm akçe cüz' ve tesbih ve müezzinlik ve gayrı vilâyet kadılarınıdır ve evlâdından bir derece kimesneye ra'îyyet kayd olunmuş olmaya askerîdir ve şol ra'îyyet kızı ki sipâhiye nikâh olunmuş ola, mādâmki sipâhinin taht-ı nikâhında ola askerîdir ve sipâhi kızı şehirliye varırsa resm-i nikâhu askerîdir ve hîn-i kismetde vâkî' olan hüccet ve sicil ve i'tâknâme kazasker kassâmınıdır eğer kassâmlar mevcûd olmaz ise vilâyet kadıları rûsûmların alıp kassâma teslim edeler elân ma'mûlûn bih olan kânûn-ı mukarrer budur ve doğancı ki berât-ı hümâyûn ile ola askerîdir ve şehir kethüdâları ellerinde berât olmak ile askerîdir ve yaya ve müselleme gibi kalîl ve kesîr ki resm hâsıl ola askerîdir ve canbaz ve mu'âf olan yörük askerîdir ve umûmen voyruk ve celeb ve akıncı ve zevâ'id-i voyruk ve mutlaka eşkinici ve çeltikçi ki berât ile olalar veyâhud defterdâr tezkiresiyle olalar ve avârızdan mu'âf olanlar külliyyen askerîdir ve tuzcular ve küreciler ve haymanalar ki kimesneye ra'îyyet yazılmış olmaya askerîdir ve bilâ ta'yîn cihet tasarruf edenler ellerinde berât olmağla askerîdir ve sipâhizâde olan ellerinde berât yoktur deyû vilâyet kadıları nizâ' ederler imiş imdi kimesneye ra'îyyet kayd olunmamış ise onlar dahi askerîdir ve sipâhi kul âzâd edip sipâhi hizmetinden ferâgat edip, huzûr ihtiyâr edip kâsibler silkine mûnselik ola askerîdir ve câriyeleri dahi [2a] kezâlik ra'îyyet kızı ki sipâhiye nikâh olunup sipâhinin taht-ı nikâhında ola askerîdir ve fevt olacak, avratı dul kalıp eğer şehirli bu kızı (...) resm-i kismet ve nikâhu askerîdir eğer sipâhi kızı ise dahi askerîdir bu ecilden buyurdum ki hükm-i şerîfim varıca min ba'd taht-ı hükûmetinizdir vâkî' olan rûsûm-ı kıymeti kânûn-ı mukarrer üzre mûmâ-ileyhe râci'dir kat'îyyen sizin cânibinizden dahl olunmaya mûmâ-ileyhin kassâmı alıp zabt eyleye, kassâmı yâhud âdemi anda hâzır iken kimesne dahl eylemeye kassâma göre vechen mine'l-vücûh dahl olunmaya müşârûn-ileyh olan mahsûlû zabt ve kabz ede şöyle ki şimdî mûmâ-ileyhe râci' olan rûsûmdan sizin nâibleriniz tarafından dahl olunup nesne almış ise, her ne mikdâr almışlar ise siz ki beylerbeyiler ve sancakbeyleriniz kat'â te'hîr etmeyip ba'de's-sübût alıveresiz bu hükm-i şerîfimle varan âdeme zabt ettiresiz öyle ki min ba'd müşârûn-ileyhe âid rûsûm-ı askerîye dahl olunduğu istimâ' oluna, özrî ise makbûl olmak ihtimâli yoktur mücib-i itâb olursuz şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i'timâd kılınız. Tahîrîen fi evâsıtı şehri Saferi'l-muzaffer min şühûri li sene ihdâ ve semânin ve tis'a mi'e. Be makâm-ı Kostantiniyye el-mahrûse Hâzihî sûretü emrû's-şerîfi sultânî ketebehü'l-abdü'l-fakîr ilâ avni'llâhi'l-meliki'l-müste'ân Abdurrahman b. Seyyid Ali el-Kadı bi asâkiri'l-mansûre fi vilâyeti Rumeli." Galata Mahkemesi Sicilleri, Nr. 15, vr.1b. Bu fermanın farklı zamanlarda tekrarlandığı görülmektedir. Aynı fermanın 28 Temmuz 1596 tarihli bir sureti için bkz: Galata Mahkemesi Sicilleri, nr. 20, vr. 73b. 1606 tarihli aynı fermanın 1628'deki sureti de şurada yayımlanmıştır: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, 5. Baskı, (Ankara: TTK Yayınları, 2022), 128; Halil İnalıcık, "15. Asır Türkiye İktisadi Ve İçtimai Tarihi Kaynakları," İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 15, sy. 1-4 (Ağustos 2015), 53

den, taşra elitinin bir kısmını berâyâ sınıfının doğal bir mensubu kabul etmekte bir beis yoktur. Ancak sultanın beratlı görevlileri şeklinde genel bir kavramsallaştırmaya gitmek meseleyi basite indirgemek anlamına gelir. Öte yandan, askerî sınıfta yer alanların tamamının da seçkin kabul edilemeyeceği açıktır. Yukarıda açıklandığı şekliyle mevki, güç ya da servet dışında seçkini tanımlayan bir takım başka kriterleri de göz önünde bulundurmak gerekir.

Osmanlı toplumunda eliti askerî sınıfın içerisine sıkıştırmak meseleyi açıklamaktan uzak bir hale getirir. Başka bir ifadeyle, makam, güç ya da servet açısından bakıldığında eliti muaf kesim üzerinden açıklamak kolaya kaçmak olur. Dolayısıyla, elit kavramını toplumun hem beraya hem de reaya sınıfında aramak gerekir. Beraya açısından meseleye bakıldığında elit olarak sayılabilecek kimseler arasında askerî (ordu mensubiyeti) ve idarî görevlerin olmasından daha doğal bir durum olamaz. Ancak, örneğin, askerî sınıfa mensubiyeti bilinen ve toplum nazarında vergi muafiyeti dışında itibarı bulunmayan idarî vakıf görevlileri dışındaki vakıf çalışanlarını elit saymanın bir anlamı yoktur.¹⁹ Kanunnamede geçen sultandan beratlı doğancı, yuvacı, derbendci, köprücü, ulakçı, yağcı, ortakçı, haymana, çeltikçi, tuzcu, celeb, bakırcı gibilerini de elit sayılmayan ancak muaf olan askerî zümreye dahil etmek gerekir. Bunlar belirli görevler karşılığı yaşamlarını devam ettirebilecek kadar bir gelire ve o gelir dahilinde bir düzene sahip toplum nazarında etkili olmayan kimselerdir ve dolayısıyla, yukarıda tanımladığımız elitin bir üyesi olamazlar.

Reâyâ sınıfına gelince mesele biraz daha karmaşık bir hale gelir. Askerî sınıfın üyesi olmayan ancak toplum nezdinde itibarlı olan kimseleri elit saymak gerekir. Örneğin, mahkemelerde görülen davalara şahitlik eden ve kadı sicillerinde *şuhûdü'l-hâl* denilen listelerde isimleri sık sık geçen, kimliği belirsiz kişiler elit zümresinin doğal bir mensubudur. Bu kişiler, mahkemede davanın herkese açık bir biçimde görüldüğünü, dava türüne göre değişen ve mahkeme tarafından hazırlanan belgenin mahkemede gerçekleştiğini tasdik eden muteber kimselerdi.²⁰ Bu kişiler arasında farklı esnaf ve tüccar grupları tarafından seçilen beratlı bir kişi olan şehir kethüdası, katib, muhızır gibi mahkeme

19 Nitekim herhangi bir vakıfta görevli bir ferraş ya da imarete görevli bir kilerci şüphesiz elit sınıfının üyesi değildir. Seçkin olarak ele alınamayan ama vergi muafiyeti açısından ayrıcalıklı sınıfa dahil edilebilir. Burada kastedilen yukarıdaki tanımlamalara istinaden toplum nezdinde karşılığı olan kimselerdir.

20 İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Mahkemelerinde Şahitler: Şuhûdü'l-'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş," *Osmanlı Araştırmaları* 53, sy. 53 (Aralık 2018), 39.

görevlileri, esnaf, eşraf ve ayan gibi kimseler bulunmaktadır.²¹ Bir başka örnek, Anadolu'nun veya Balkanların ücra bir köşesinde münzevi bir yaşam süren dervişi elit saymak zordur ancak yönetici zümre içerisinde itibarlı bir tekke şeyhi elbette doğal olarak bir elittir.²²

Anadolu'daki iki sancağı, Ankara ve Bolu, örneklem olarak ele almak meseleyi biraz derinleştirmek adına yardımcı olacaktır. Bu iki sancağın tercih edilmesi tamamen rastgeledir. Meseleyi Anadolu sancakları üzerinden okumak amacıyla tercih edilmiştir. Ankara, 16. yüzyılda idari açıdan hem bir sancak hem de bir kaza durumundadır. Meşhur Ankara kalesinde 1 dizdar, 1 kethüda ve 50 kale eri bulunmaktaydı. Ayrıca, şehirde yeniçeri ve Kapıkulu sipahilerinden oluşan bir de garnizon görev yapmaktaydı. Ankara'nın fizikî yapılarına bakıldığında 8 medrese, 19 sıbyan mektebi, 16 zaviye, 126 kadar cami ve mescid ve 1 imaret olmak üzere 170 kadar yapı şehre hizmet etmekteydi. Buralarda görevli müderris, muallim, imam, hatip, müezzin, kayyum, şeyh, zâviyedâr vb. görevliler elit kesimin doğal birer üyesi konumdadırlar. Buradan hareketle, şehrin tüm yapılarının elitlerin idaresinde olduğu anlaşılmalıdır. Bu yapılarla ilintili kimseler ve onların haneleri birlikte hesap edildiğinde nüfus bakımından ciddi bir rakama ulaşır. Özer Ergenç'in hesabına göre, Ankara şehrindeki askerî sınıfın hanesi 400'ün üzerindedir. Bu ise Ankara'nın toplam hane sayısı içerisinde %13-15'lere ulaşan bir orana tekabül etmekteydi.²³

Konu hakkında ele alınan diğer şehir olan Bolu'daki kalede 1 dizdar, 1 kethüda ve 41 kale eri bulunmaktaydı. Şehirde 12 cami, 1 imaret, 13 mescid, 3 medrese, 1 muallimhane, 14 zaviye olmak üzere toplamda 47 yapı bulunmaktaydı. Buna karşılık Ulema dışında şehirde görev yapan 1 sancakbeyi, 15 kadı, 11 zaim, 570 sipahi, 785 bazdar, 1872 müselleman (1572 yamak, 300 eşkün), 2067 piyadegan (Yamak 1691, eşkün 376) vardı.²⁴ Kenan Ziya Taş'ın hesabına göre, 1519'da Bolu'da muaf sınıflar içerisindeki askerî sınıfa mensup görevlilerin sayısı 522'ye ulaşmaktaydı.²⁵ Tüm bu hesaplamalar ışığında, Bolu'da %14-15 kadar bir elit nüfusunun varlığı görülür.

21 Hülya Taş, "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şühüdü'l-Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?", *Bilgi*, Sy. 44, (Kış 2008), 25-44.

22 Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and World Around It*, 13.

23 Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, (Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1985), s. 57-58. Ergenç, Ankara için ulaştığı sonuçlara Konya'da da ulaşılabilceği yorumunda bulunur. Ö. Ergenç, *a.g.e.*, 60.

24 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) II Bolu, Kastamonu, Kengırı ve Koca-ili Livaları*, (Ankara: D.A.G.M. Yayınları, 1994), 55.

25 Kenan Ziya Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Bolu Sancağı*, Yayınlanmamış Doktra Tezi, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993), 100-122.

Seçkinler, kendilerini toplumda görünür kılmak, servetlerini korumak ve himaye ağlarını genişletebilmek için temel faaliyet olarak vakıf kuruyorlardı.²⁶ Vakıf, seçkinlerin toplumdaki saygınlıklarını artırmalarını sağlayacak aracı bir rol üstleniyordu. Toplumla hizmet eden yapılar üzerinden toplum nezdindeki itibarlarını koruyorlardı. Öte yandan vakıflar, seçkin ailesinin servetini müsadere tehlikesinden korumak için en temel araçtı. Böylece, onlar servetlerini devletin kontrol alanından çıkarıyorlardı. Kurdukları aile vakıfları ile vakıfların yöneticiliğini üzerlerine alıyorlar, böylece hem aile birliğini sağlıyorlar hem de servetin aile içi üyelere transferini gerçekleştiriyorlardı.²⁷ Ayrıca, seçkinlerin kurdukları vakıf kurumları kentin diğer seçkinleri ile de ilişkilerini geliştiriyordu. Cami, mektep, medrese gibi yapılarla şehrin uleması bu vakıflarda görev alarak maaşlı bir çalışan oluyorlardı. Böylece şehir içi himaye ve yaygın iletişim ağları her zaman faal durumda kalıyordu.²⁸

B. Yediyıldız'ın 18. yüzyılda Osmanlı toplumunda kurulan vakıflar üzerine yaptığı çalışmasına nazaran, bu yüzyılda Osmanlı toplumdaki vakıf kurucularının %80 ilâ %90'ının askerî sınıfa mensup olduğu görülmektedir. Bu grubun içerisinde %11 oranında sultan ve ailesi bulunmaktaydı. Öte yandan, bahse konu yüzyılda devlet ricalinin %32'sinin vakıf kurduğu göze çarpmaktadır. Elit zümresine dahil edilebilecek olan ulemanın %15 ve ulema sınıfına dahil edilebilen ancak resmî görevli olmayan şeyhlerin ise %6,38 oranında vakıf kurdukları tespit edilmiştir. Reaya sınıfında vakıf kurma oranı %10 civarındaydı. Her ne kadar bu oran düşük görünüyorsa da elit zümresine dahil edilmesi gereken vakıf kurucusu sıfatına sahip ayan %0,91 ile esnaf ve zanaatkarların oranı %1,82'dir.²⁹ Tüm bu oranlardan ortaya çıkan sonuç şudur ki elitleri tanımlamak ve açıklamak için elitlerin vakıf ile olan ilişkisini göz ardı etmemek gerekir.

Anadolu eyaletinin tamamını gösteren aşağıdaki tablo ise meselelerin genel bir panoramasını çizmektedir. Eyaletin gelirlerinin %32,83'ü sultana tahsis edilirken, timar rejiminin gereği olarak gelirler %49,94 oranında yerelde kalmıştır. Asıl dikkat çekici oran ise vakıf gelirleridir. Anadolu eyaletinde toplam vakıf gelirleri %17,22 oranında iken, bu gelirlerin %6,77'si sultanların kurduğu vakıflardan sağlanmaktadır-

26 Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, (Ankara, TTK Yayınları, 2003), 13-14.

27 Sevgi Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XII, Sayı 1-2, (Yaz 2008), 413.

28 Bu gibi yapılardaki görevlerin, 18. yüzyılda nasıl ailevi ve irsî meslekler haline dönüştüğüne dair bkz: B. Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 165-166.

29 B. Yediyıldız, *a.g.e.*, 161.

dı. Geriye kalan %10,46 ise seçkinlerin kurduğu vakıfların sonucuydu. Seçkinler eliyle kurulan vakıfların geliri 8.341.679 akçaya ulaşarak en büyük üçüncü gelir kalemine karşılık gelmektedir. Bu durum, seçkinlerin vakıflar ve mülkler aracılığıyla eyalet bazındaki ekonomik gücünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Gelir Kalemleri	Senelik Gelir		Oran	Oran
Padişah Hasları	26.195.423	26.195.423	32,83%	32,83%
Diğer Haslarla Sipahi Timarları	34.620.736	39.847.863	43,39%	49,94%
Bazdar Timarları	401.788		0,50%	
Mustahfız Timarları	2.138.059		2,68%	
Müsellemlere Terk Edilen Gelir	1.243.316		1,56%	
Piyadelere Terk Edilen Gelir	1.413.964		1,77%	
Canbazlara Terk Edilen Gelir	30.000		0,04%	
Selatin Evkafı	5.399.995		13.741.674	
Amme Evkafı Ve Emlak	8.341.679	10,46%		
Yekun	79.784.960	79.784.960	100,00%	100,00%

Tablo 2: 1527-1528 Yılları Anadolu Eyaleti Gelirleri³⁰

Erken modern dönemde Osmanlı eliti üzerine yapılacak her tanımlamayı sadece mevki, güç ya da servet üzerinden açıklamak her zaman yeterli olmamaktadır. Bu tanımlara bazı eklemeler yapmak, kavramın içinin doldurulmasına aracılık eder. Örneğin “soyluluk”, Osmanlı yönetici elitine dahil olmanın yollarından biridir. Nitekim Anastasopoulos da soyluluğu elit üyeliğinin en önemli unsurlarından biri saymaktadır.³¹ Bu soylular, Osmanlı öncesi yaşadıkları yerlerde kabul görüyorlardı. Osmanlı şemsiyesi altında bulduklarında da geçmişten gelen saygınlıkları ve statüleri devlet nezdinde kabul edilmekteydi. Osmanlıların Rumeli’deki eski Rum, Arnavut ve Sırp seçkinlerini ve askerî zümrelerini berâyâ sınıfına dahil ederek statülerini bozmamaları bunun en bariz göstergesidir.³² Osmanlıların bu türlü bir siyasî davranışına *istimâlet* adı verilmektedir.³³

30 Ömer Lütfi Barkan, “H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15, Sayı 1-4 (Ağustos 2015), 259.

31 A. Anastasopoulos, “Giriş”, 18.

32 Halil İnalçık, “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna”, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, 5. Baskı, (Ankara: TTK Yayınları, 2007), 139-188; Melek Delilbaşı, “Tırhala Tahrir Defterlerinde Hıristiyan Sipahiler (15.-16. Yüzyıllar), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Taşra Elitleri*, Ed. A. Anastasopoulos, (İstanbul: Küre Yayınları, 2011), 143-178.

33 Mücteba İlgürel, “İstimâlet”, in *DİA*, Cilt 23, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 362-363.

Soyluluk meselesi, sadece sipahiler açısından değil hanedanlar açısından da değerlendirilmelidir. Örneğin, Çukurova'da hüküm süren Ramazanoğulları beyliği 1517'de Yavuz Sultan Selim tarafından ilhak edildiye de Ramazanoğulları ailesi Adana hâkimi sıfatıyla *yurtluk-ocaklık* şeklinde 1608'e kadar bölgeyi yönetmeye devam etti.³⁴ Candaroğulları ailesi, 1461 yılında Fatih'in beyliği ele geçirmesiyle siyaseten sona erdi. Ancak II. Bayezid devrinden itibaren aile üyeleri dirlik sahipliğinden padişah musahipliğine kadar tüm askerî kademelerde görev aldılar ve askerî sınıfın doğal bir üyesiydiler.³⁵

Eliti tanımlamak için ortaya konulan enstrümanlardan bir diğeri elitin "aracılık" rolüdür. Bu konuda en çok atıf yapılan kesim, şüphesiz *ayan*lardır. Ayanlar, resmî bir mevkiye sahip olmasalar bile devletin resmî belgelerinde muhatap kabul ediliyorlardı. Örneğin, taşranın geleneksel yükümlülüğü olan vergi ya da asker talebi hususlarında merkezden gönderilen emirlerde genellikle *ayân-ı vilâyet* tabiri yer alır. Bunlar, taşra bürokrasisinin mensupları haricindekilerden olup, esasen halkın merkezî idareye karşı yükümlülüklerini yerine getirmesi için resmî memurlara yardım etmekle yükümlüydüler. Bir başka husus ise, ayanlar halkın taleplerini merkeze iletmek hususunda aracılık rolü oynamaktaydılar.³⁶ Öte yandan, ayanlar dışında taşradaki diğer sivil elit de halkın huzurlu ve emniyetli bir şekilde yaşamaları için devlete başvuruyorlardı. Devlet nezdinde bu başvuruların kabul edildiğine dair sayısız evrak bulmak mümkündür.³⁷ Tüm bunlar, eliti yerel bir güç olarak merkezî otorite ile halk arasında bir etki ve çekim merkezi yapar ki bu da doğal bir sonuçtur. İktisadî güce sahip elitin halk üzerindeki etkisi, eliti siyasi güce kavuşturur ve bu da eliti siyasi otoriteyi etkileyebilecek bir konuma yükseltir. Nitekim, özellikle 18. yüzyıldan itibaren ayanlığın güçlenmesi neticesinde bahsedilen ortamı arşiv vesikalarından görmek mümkündür.³⁸

34 Yılmaz Kurt, "Ramazanoğulları Beyliği", in *Türkler*, VI, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 816-823.

35 Tafsilatı için bkz: Ümit Katırcı, *Candaroğlu Ailesinin Osmanlı Sistemine Entegrasyonu: Bir Beylik Ailesi Şecere Araştırması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Ankara: AHBVÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022); Ümit Katırcı, "15. ve 16. Yüzyıllarda Bolu Sancakbeyleri", *Yüziüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 55, (2022), 89-100.

36 Fikret Adanır, "Semi-Autonomous Provincial Forces in the Balkans and Anatolia." In *The Cambridge History of Turkey Volume 3: The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, ed. Suraiya N. Faroqhi, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 157-85.

37 Örneğin Seydişehir'de İbrahim b. Mustafa isimli düzenbaz kadıların mühürlerini kazdırarak (kopyalayarak) sahte arz ve hüccet üretmekteydi. Hatta, bir kişiyi öldürüp maktulün karısını kendisine nikahsız eş yapacak kadar ileri gitmişti. Halkın huzurunu bozan bu kişinin Kıbrıs'a sürgün edilmesi hakkında İstanbul'a mektup yazarlar *ulema*, *suleha*, *ayan* ve *eşraftan* kimsele- rdi. BOA. A.DVN.MHM.d nr. 55, s. 211, h. 381.

38 A. Anastasopoulos, "Giriş", 24.

Elitin bir diğer hususiyeti ise Anastasopoulos'un tanımladığı şekliyle ilişki ağı kurma (*networking*) becerisidir. O, bu durumu "aile ilişki ağları" ve "hami-tebaa ilişki ağları" şeklinde iki farklı biçimde açıklar. Ona göre, elit ailesi üyelerinin birbirlerini koruyup, makam ve mevki sahibi yapma motivasyonlarına sahip olmaları doğaldır. Lider aile üyesi dışındakilerin de ailenin gücüne güç katması beklenir. Öte yandan, elit ailesi mevkiini ve gücünü hem devletten hem de diğer elitlerden korumak için gerek otoritenin merkezi olan İstanbul'da gerekse yaşadıkları bölgelerde himaye ilişkilerine girmekten çekinmez. Dolayısıyla, elitler siyaseten konumlarını ve bağlantılarını her zaman diri tutmak zorundadırlar.³⁹

Ailenin birbirleriyle olan ilişkileri üzerine bir örnek vermek gerekirse, Candaroğulları hanedanı, 1461'de Kastamonu ve Sinop dolaylarındaki beylikleri siyaseten ortadan kaldıktan sonra Osmanlı hakimiyetinde yaşamaya devam ettiler. Ancak sıradan bir yaşam sürmeyerek devlet hizmetinde bulundular. 15. ve 16. yüzyıllarda aynı aileden 31 kişi Osmanlılar adına çeşitli görevleri ifa ediyorlardı. Anılan yüzyıllarda aile, bir vezir, altı beylerbeyi (ki onlardan Şemsi Ahmed Paşa II. Selim ve III. Murad'a musahip oldu), on dört sancakbeyi, bir subaşı, bir çakırcıbaşı ve sekiz zaim çıkarmıştı. Aile, aynı zamanda 11 şehirde 25 kadar vakıf kurdular.⁴⁰

Pareto'nun elit sirkülasyonu kavramına karşı çıkan Michels'in de vurguladığı gibi, eski elitlerin yanında yeni elitlerin oluşması süregelen, değişken ve devinimli bir yapının olduğunu göstermektedir.⁴¹ Osmanlı elitinin yapısı da yüzyıllara yayılan bir biçimde dinamikti. Osmanlı klasik döneminde elitler sayıca ağırlıklı olarak askerî sınıfa mensup kimselerden oluşmaktayken, 17. yüzyıldan itibaren devletin iktisadî, içtimaî ve idarî yapısındaki değişimlere paralel olarak eski elitlere eklenen yeni bir seçkin grubu ortaya çıktı. Bunlar, özellikle 18. yüzyıldan itibaren yereldeki çoğu askerî ve idarî mevkileri ellerine geçirmekle kalmadılar, devletten paye ve unvan kazanmak yoluyla meşruiyetlerini sağlamakla birlikte, devletin taşradaki hegemonyasını temsil eder duruma geldiler. Dina Rizk Khoury, devletin yerel güç sahibi elitleri yaratarak onlarla ittifak yaptığını, elitlerin de devletin hakimiyetini taşraya taşıdığını ifade ederek bu durumu "yerelleşme"

39 A. Anastasopoulos, "Giriş", 24-25.

40 Ü. Katıranıcı, *Candaroğlu Ailesinin Osmanlı Sistemine Entegrasyonu: Bir Beylik Ailesi Şecere Araştırması*, 180-188.

41 Bakınız dipnot 2.

(localisation) şeklinde kavramsallaştırmaktadır.⁴² 17. yüzyılın önemli yazarlarından Koçi Bey, meşhur *Risale*'sinde reayanın dirlik sahibi olmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmekteydi.⁴³ Reayanın dirlik sahibi olarak askerî sınıfa dahil olması, yöneticiler ile yönetilenler arasındaki ayrımın giderek bulanıklaştığını gösterir. Koçi Bey, reayanın sınıfının dikey hareketliliğini toplum düzeninin bozulmasına vesile olan yollardan biri olarak görüyordu.

Sonuç olarak, elit kavramı, sosyal bilimcilerin gündeme getirmesiyle tartışmalı bir hale gelmiştir. Özellikle eliti yönetici sınıfa isnat ederek açıklamak eğilim halen sürmektedir. Elit, yukarıda da ayrıntılı bir biçimde ele alındığı şekliyle toplumu yönetenlerden ayrı düşünülmemeyecek kadar ilintili görünmektedir. Bununla birlikte, yönetilenler arasında da bu gruba mensubiyet aranmalıdır. Sosyal bilimcilerin elit zümreyi tanımlamaya yönelik getirdikleri kriterleri geliştirmek, aynı zamanda, elitin kapsamını genişletmenin ya da daraltmanın yolunu açmaktadır.

Eliti iktidarda rol oynayanlar, yönetici sınıf içerisindeki azınlık bir zümre ya da iktidar sahiplerinin tamamı şeklinde açıklamak Osmanlı elitini tamamen kapsamamaktadır. Statü, servet ya da güç sahibi olmak elbette elit olmanın temel kriterlerindedir ancak bunlara bir takım yan kriterler getirmek meseleyi çözümlenmek noktasında yardımcı olur. Osmanlılar için toplum, Mosca'nın tanımındaki gibi, vergiden muaf yönetenler ile vergi yükümlüsü yönetilenler olarak iki ana sınıfa bölünmekteyse de Osmanlı eliti bu keskin sınırlardan muaftır. Zira, Osmanlı elitini askerî sınıf içerisinde olduğu gibi raiyyet sınıfında da görmek mümkündür. Osmanlı toplumunun muteber fakat devlet görevlisi olmayan kimseleri elit sınıfının üyesi saymak gerekir. Çünkü bunlar toplum nezdinde sözü geçer kimselerdir. Bunlar ayan, eşraf gibi birtakım tanımlarla devlet tarafından muhatap alınıyorlardı.

Vakıf kurmak açısından elitlere yaklaşıldığında bu durum açıkça görülmektedir ki toplumun iki ana sınıfına mensup kimseler, vakıf kurucusu olarak toplum nazarında yer edinmekteydiler. Bunlar, yeni bir kimliğe bürünerek -ki burada vakıf kurucusu olmak kastedilmekte- hem toplumda sözü geçen hem de devlet nazarında kabul gören kimselere dönüştüklerinden elit sayılmalıdırlar. Üstelik Osmanlı Anadolu'sunda vakıf kurmanın şehirlerin gelirlerindeki ve gelişim süreç-

42 Dina Rizk Khoury, "The Ottoman Centre Versus Provincial Power-holders: An Analysis of the Historiography", In *The Cambridge History of Turkey Volume 3: The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, ed. Suraiya N. Faroqi, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 136.

43 Yılmaz Kurt, *Koçi Bey Risalesi*, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, (Ankara: Akçağ Yay., 2011), 47.

lerindeki rolü birlikte düşünülduğünde elit olmanın ayrıcalığı daha iyi anlaşılır.

Eliti tanımlayan en önemli üç ana unsur olan statü, servet ve güç dışında geçmişten gelen soyluluk, aracılık rolü ve ilişki ağları oluşturma (networking) becerileri eliti tanımlamada kullanılacak şimdilik en kullanışlı kavramlardır. İlk elitler, geçmişten gelen soylulukları vesilesiyle elitlerin doğal bir üyesi sayılmalıdırlar. Çünkü soyluluk eliti sıradan insanlardan ayırabilecek bir özelliktir. İkincil olarak devlet ile toplum arasında aracı rolüne bürünebilen kimseleri elit saymak gerekir. Bu mesele, aracılık rolüne sahip olan kimseyi toplum nezdinde temsilci statüsüne koyar ki bu da doğal bir elitlik doğurur. Son olarak, elit gerek ailesi ile gerekse diğer elitler ile ilişki kurabilme becerisini gösterirler. Çünkü elitler, oluşturdukları aile bağları veya himaye ağlarıyla konumlarını korumak veya daha ileriye götürebilmek hususunda bilinçlidirler.

Kaynakça

- Adanır, Fikret "Semi-Autonomous Provincial Forces in the Balkans and Anatolia." *The Cambridge History of Turkey Volume 3: The Later Ottoman Empire, 1603–1839*. ed. Suraiya N. Faroqhi, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 157–85.
- Akyılmaz, Sevgi Gül. "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt XII, Sayı 1-2, (Yaz 2008), 389-420.
- Anastasopoulos, Antonis. "Introduction." *Provincial Elites in the Ottoman Empire*. ed. Antonis Anastasopoulos. Rethymno: University of Crete Press, 2005; Türkçesi: Anastasopoulos, Antonis. "Giriş." *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*. Çev. Ebru Aksoy, İstanbul: Küre Yayınları, 2011.
- Arslan, D. Ali. *Elit Sosyolojisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007.
- Barkan, Ömer Lütfi. "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15, Sayı 1-4 (Ağustos 2015), 251-329.
- Bottomore, Tom. *Elites and Society*. Second Edition, London and Newyork: Routledge, 1993.
- Burke, Peter. *Venice and Amsterdam: A Study of Seventeenth-Century Elites*. Second Edition, Cambridge: Polity Press, 1994.
- Delican, Mustafa. "Elite Theories of Pareto, Mosca and Michels." *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 43-44, (2000): 323-335.
- Delilbaşı, Melek. "Tırhala Tahrir Defterlerinde Hıristiyan Sipahiler (15.-16. Yüzyıllar)." *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*. Ed. A. Anastasopoulos, İstanbul: Küre Yayınları, 2011, 143-178.

- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) II Bolu, Kastamonu, Kengırı ve Koca-ili Livaları*. Ankara: D.A.G.M. Yayınları, 1994.
- Ergenç, Özer. *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1985.
- Erünsal, İsmail E. "Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l-'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş," *Osmanlı Araştırmaları* 53, sy. 53 (Aralık 2018), 25-44.
- Faroqhi, Suraiya. *The Ottoman Empire and World Around It*. London: I. B. Tauris, 2004.
- Gara, Eleni. "Sarrafılar ve Toprak Sahipleri: Erken Modern Dönemde Balkanlarda Şehirli Müslüman Elitin İzinde." *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*. Ed. Antonis Anastasopoulos, İstanbul: Küre Yayınları, 2011, 207-223.
- Hathaway, Jane. *Osmanlı Mısırı'nda Hane Politikaları: Kazdağlıların Yükselişi*. İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2009.
- İlgürel, Mücteba "İstimalet." *DİA*, Cilt 23, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, 362-363.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, 12. Baskı, İstanbul: YKY, 2009.
- İnalçık, Halil. "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna." *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*. 5. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 2007, 139-188.
- İnalçık, Halil. "15. Asır Türkiye İktisadi Ve İçtimai Tarihi Kaynakları". İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 15, sy. 1-4 (Ağustos 2015), 51-75.
- Katıranç, Ümit. *Candaroğlu Ailesinin Osmanlı Sistemine Entegrasyonu: Bir Beylik Ailesi Şecere Araştırması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Ankara: AHBVÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022)
- Katıranç, Ümit. "15. ve 16. Yüzyıllarda Bolu Sancakbeyleri". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 55, (2022), 89-100.
- Khan, Shamus Rahman. "The Sociology of Elites." *Annual Review of Sociology* 38 (2012): 361-77.
- Khoury, Dina Rizk "The Ottoman Centre Versus Provincial Power-holders: An Analysis of the Historiography." *The Cambridge History of Turkey Volume 3: The Later Ottoman Empire, 1603-1839*. ed. Suraiya N. Faroqhi, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Kurt, Yılmaz. *Koçi Bey Risalesi*. Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- Kurt, Yılmaz "Ramazanoğulları Beyliği." *Türkler*, VI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 816-823.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*. Ankara: TTK Yayınları, 2018.

- Marcus, Abraham. *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century*. New York, Columbia University Press, 1989.
- Meysner, George, Wagstaffe, Margaret. "Preface." in *Research Methods for Elite Studies*. ed. George Meysner Margaret Wagstaffe, London: Allen&Unwin, 1987, xi.
- Mills, C. Wright. *The Power Elite*. New Edition, New York, Oxford University Press, 2000.
- Petry, Carl F. *The Civilian Elite of Cairo in the Later Middle Ages*. Princeton, Princeton University Press, 1981.
- Taş, Hülya. "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şühûdü'l-Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?", *Bilig*, Sy. 44, (Kış 2008), 25-44.
- Taş, Kenan Ziya. *Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Bolu Sancağı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.
- Yediyıldız, Bahaeddin. *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara, TTK Yayınları, 2003.
- Zeevi, Dror. *Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.